

ANTONI KARAS

Z BADAŃ NAD RECEPCJĄ HISTORYCZNEJ ILUSTRACJI PODRĘCZNIKOWEJ PRZEZ UCZNIÓW SZKOŁY PODSTAWOWEJ

W ostatnich latach obserwujemy pewien wzrost zainteresowań zagadnieniem recepcji. Problematyką tą zajmowali się m.in. W. Szewczuk¹, M. Gołaszewska², M. Tyszkowa³, J. Pieter⁴, T. Tomaszewski⁵ i J. Rulka⁶. Prace wymienionych autorów dotyczą przede wszystkim spraw związanych z recepcją informacji tekstowych, widowisk teatralnych i malarstwa współczesnego.

¹ W. Szewczuk, *Recepcja wykładu uniwersyteckiego*. „Studia Pedagogiczne” 1955, t. II; zob. także następujące prace tegoż autora: *Recepcja odczytu popularno-naukowego na terenie wiejskim*. „Studia Pedagogiczne” 1957, t. IV; *Psychologia zapamiętywania. Badania eksperymentalne*. Wrocław 1957, oraz wydanie II, Warszawa 1965; *Badania nad recepcją prasy codziennej*. „Zeszyty Prasoznawcze” 1968, nr 2/3; *Recepcja treści oświatowych*. [W:] *Prace Komisji Nauk Pedagogicznych*, nr 12, PAN, Oddział w Krakowie, Wrocław 1966 i inne.

² M. Gołaszewska, *Artysta — dzieło — odbiorca. Problematyka społecznej recepcji malarstwa współczesnego*. „Kultura i Społeczeństwo”, R. IX, 1965, nr 4, s. 93—106.

³ M. Tyszkowa, *Niektóre problemy recepcji widowiska teatralnego przez dzieci*. „Przegląd Psychologiczny” 1966, nr 12.

⁴ J. Pieter, *Recepcja treści lektury*. Katowice 1957, tegoż autora: *Czytanie i lektura*. Katowice 1967, wyd. II.

⁵ T. Tomaszewski, *Z pogranicza psychologii i pedagogiki*. Warszawa 1970.

⁶ J. Rulka, *Recepcja informacji polityczno-społecznych przez młodzież szkolną*, Bydgoskie Towarzystwo Naukowe, Prace Wydziału Nauk Humanistycznych, Seria A, nr 16, Warszawa — Poznań 1971. Ponadto zagadnieniem recepcji zajmowali się m.in. J. Bohucki, *Wykład w szkole wyższej*. [W:] „Dydaktyka Szkoły Wyższej”, Gliwice 1961, s. 49—78; M. Bolechowska, *Recepcja treści podręczników do nauczania historii*, Zeszyty Naukowe WSP, Katowice 1962, s. 95—127.

Recepcja ilustracji podręcznikowych nie została dotychczas opracowana poza kilkoma zagadnieniami dotyczącymi obserwacji obrazów⁷.

Badania nad recepcją ilustracji historycznych wiążą się z efektywnością nauczania, zaś ich wyniki wzbogacają metodykę nauczania historii i pośrednio dydaktykę ogólną. Celowe więc jest podjęcie kompleksowych badań nad recepcją ilustracji podręcznikowych, gdyż stanowią one około 27% objętości podręczników.

Recepcja to zjawisko dotyczące świadomości ludzkiej, i jako takie znalazło się dotychczas w kręgu zainteresowań głównie psychologów. Nas interesują przede wszystkim jej efekty końcowe, a więc ile i jakie elementy treści historycznej zawartej w danych ilustracyjnych recypuje uczeń w określonym czasie i jak długo je pamięta, oraz w jaki sposób treść ta wpływa na wyobrażenia uczniów o przeszłości.

Z tych też względów w badaniach nad recepcją treści historycznych ilustracji podręcznikowych postawiliśmy sobie następujące zagadnienia badawcze:

1. Jaki materiał historyczny można przekazać uczniom poprzez ilustracje podręcznikowe?
2. W jakim stopniu ilustracje znajdujące się w podręcznikach historii szkoły podstawowej są przydatne w procesie dydaktycznym?
3. Jak uczniowie szkoły podstawowej odbierają treść historyczną ilustracji podręcznikowych?
4. Jakie występują ewentualne różnice ilościowe i jakościowe w recepcji treści ilustracji historycznych u uczniów wywodzących się z różnych środowisk?

Celem niniejszego opracowania jest próba udzielenia odpowiedzi na powyższe cztery pytania w oparciu o materiał uzyskany w wyniku przeprowadzenia badań mających charakter sondażu diagnostycznego.

Badania nasze przeprowadzone zostały w trzech różnych środowiskach szkolnych: w szkole wiejskiej, małomiasteczkowej i wielkomiejskiej. Objęto nimi ponad 500 uczniów z klas od V do VIII, wykorzystując 4 ilustracje z aktualnie obowiązujących podręczników historii.

Z uwagi na rozmiary publikacji bardziej szczegółowo omówimy przebieg i wyniki badań nad recepcją jednej ilustracji. Wyniki uzyskane w

⁷ Patrz np. prace: R. Ingarden, *O budowie obrazu*. [W:] *Studia z estetyki*. Warszawa 1957, t. I—II; A. Z. Redko, *Formирование представления*, *Izwestia Akademii Pedagogicznych Nauk RSFSR*, 1956; S. Szuman, *Badania nad rozwojem rozumienia obrazów o symbolicznej treści u dzieci i młodzieży*, Warszawa — Lwów 1931, tegoż autora: *Jak dzieci oglądają obrazki i co one dzieciom dają*, „Przedszkole”, 1937, nr 6; *O oglądaniu obrazów*. Warszawa 1948; *Ilustracje w książkach dla dzieci i młodzieży. Zagadnienie estetyczne i wychowawcze*. Kraków 1951; J. Słoińska, *Psychologiczne problemy ilustracji dla dzieci*. Warszawa 1969, i innych autorów.

badaniach z pozostałymi ilustracjami oraz wyniki badań pomocniczych⁸ zostaną ujęte pośrednio we wnioskach końcowych.

W badaniach naszych zastosowaliśmy metodę informacji historycznych („porcji treściowych”) wzorowaną częściowo na metodzie rezultatów recepcyjnych W. S z e w c z u k a⁹.

Celem uniknięcia subiektywizmu w odczytaniu przez uczniów treści historycznych poszczególnych ilustracji, w pierwszej kolejności zobiektywizowano tę treść za pomocą tzw. metody sędziów. Zgodnie z tą metodą posłużono się pięcioma opisami każdej analizowanej ilustracji. Autorami tych opisów byli trzej nauczyciele historii z badanych szkół oraz dwóch innych historyków — uczestników studium doktoranckiego z dydaktyki historii w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Krakowie. Dla każdej ilustracji sporządzono rejestr zawartych w niej faktów. W sporządzaniu takiego rejestru byliśmy ostrożni. Celem uniknięcia drobiazgowości, staraliśmy się uwzględnić w nim tylko te fakty, które zostały uznane przez powyższych historyków za najistotniejsze. Zgodnie z przyjętą terminologią, w większości przypadków fakty historyczne (realia rzeczy, zjawiska historyczne)¹⁰ to porcje treściowe. Fakt wykazania się przez ucznia poprawnym zrozumieniem sensu poszczególnych elementów oglądanej ilustracji również zaliczyliśmy do porcji treściowych. W oparciu o rejestr porcji treściowych analizowano opisy ilustracji dokonane przez uczniów. Ilość tych porcji stwierdzonych w opisie ilustracji przez ucznia, to jego ilościowy wskaźnik recepcji ilustracji (WRI).

Badania recepcji poszczególnych ilustracji w każdym przypadku były poprzedzane badaniami przedrecepcyjnymi, mającymi na celu ustalenie przedrecepcyjnej znajomości przez uczniów zagadnień łączących się z treścią analizowanej ilustracji¹¹.

Porównując wyniki badań przedrecepcyjnych z wynikami badań recepcji, można ustalić i określić u uczniów rozmiary przyrostu wiadomości historycznych przyswojonych dzięki obejrzeniu danej ilustracji.

⁸ Badania pomocnicze obejmowały kilka zagadnień m.in. określenie stopnia znajomości teoretycznych wiadomości z zakresu budowy obrazów, oraz umiejętności odczytywania ich treści itp.

⁹ W. S z e w c z u k, *Recepcja wykładu...*, op. cit.

¹⁰ O klasyfikacji faktów historycznych, por. W. M o s z c z e ń s k a i A. B o r n h o l t z o w a, *Podstawy metodologiczne i dydaktyczne nauczania historii w szkole*. Warszawa 1957, s. 5.

¹¹ W badaniach przedrecepcyjnych uczniowie odpowiadali na następujące pytania:

1. Jakie rodzaje powinności wykonywał chłop polski na rzecz pana w okresie gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej? 2. Jakie znasz narzędzia używane w tym czasie w produkcji rolnej? 3. Czy znano w tym czasie wiatraki i do czego ewentualnie mogły one służyć? 4. Jaka najwyższa kara groziła chłopu w tym czasie za uchylanie się od wykonywania powinności na rzecz pana?

W badaniach recepcji wykorzystano poniższy kwestionariusz pytań:

Nazwisko, imię, klasa Miejscowość, data

1. Napisz ogólnie, co przedstawia ta ilustracja?
2. Jakie czynności wykonują poddani na rzecz folwarku?
3. Opisz ich ubiór.
4. Jakimi narzędziami posługują się postacie występujące na tej rycinie?
5. Co według ciebie, znajduje się na pierwszym planie tej ilustracji?
6. Co robi postać znajdująca się w prawym dolnym rogu tej ryciny?
7. Jak wyglądają budynki folwarczne?
8. Kogo widzisz jeszcze obok zabudowań i co te osoby robią?
9. Jakimi narzędziami się posługują?
10. Co robi postać znajdująca się w środkowej części tej ilustracji?
11. Jakim narzędziem i jaką siłą pociągową się posługują?
12. Co robi postać znajdująca się w lewej części tej ryciny?
13. Jakim narzędziem pracy się posługuje?
14. Jakie napisy znajdują się obok tej postaci?
15. Napisz jak rozumiesz sens tych napisów?
16. Jak sądzisz, w jakim celu je tam umieszczono?
17. Co znajduje się z lewej strony na horyzoncie?
18. Do czego to służyło i jaki jest na tym napis?
19. Co znajduje się z prawej strony na horyzoncie?
20. Jak według ciebie oddziaływało to na chłopów?
21. Co ciekawego dowiedziałeś się o pracy chłopów po obejrzeniu tej ilustracji?
22. Co najbardziej podobało ci się na tej rycinie?
23. Jakie wrażenia lub uczucia wywołała w tobie treść tej ilustracji?
24. Inne uwagi o treści tej ilustracji?

Powyższe pytania miały na celu spowodowanie określenia przez uczniów poszczególnych treści tej ilustracji oraz wyrażenie związanych z nią uczuć.

Po upływie miesiąca od czasu badania recepcji, przeprowadzono badania zmierzające do określenia stopnia trwałości recepcji. W tym celu posłużono się tym samym kwestionariuszem pytańowym, który uprzednio zastosowaliśmy w badaniach recepcji, z pominięciem bloku pytań dotyczącego emocjonalnej strony recepcji¹². Ilość porcji treściowych stwierdzonych w tym opisie, to tzw. wskaźnik trwałości recepcji (WTR).

Otrzymany materiał badawczy poddaliśmy analizie ilościowej i jakościowej¹³ za pomocą metod statystycznych. Z miar tendencji centralnej zastosowana została średnia arytmetyczna oraz modalna. Celem zobrazowania rozsiewu wyników recepcji w poszczególnych środowiskach szkolnych obliczyliśmy dla nich odchylenia standardowe, zaś dla porównania uzyskanych wyników zastosowano rachunek istotności różnic. Poza tym dominują obliczenia procentowe.

Emocjonalną stronę recepcji ze względu na jej specyfikę, opracowano według innych zasad, a mianowicie: odpowiedzi dotyczące tego zagadnienia dzielono na tzw. grupy tematyczne¹⁴.

Niektóre wyniki badań przedstawione zostały graficznie w postaci diagramów słupkowych i kołowych. Jakościowy obraz recepcji winny ukazać przykłady opisów ilustracji przez uczniów.

Jak już wspominaliśmy, do badań wybrano jedną ilustrację z podręcznika do nauczania historii dla klasy szóstej z uwagi na jej bogatą treść historyczną¹⁵ (Rys. 1).

Oto zobiektywizowana za pomocą metody sędziów treść historyczna tejże ryciny:

Tematem ilustracji jest praca poddanych chłopów na folwarku pańszczyźnianym. Na pierwszym planie widać parę koni zaprzęzonych do wozu. Na tle zabudowań folwarcznych, wykonanych z drewna, krytych słomą z otworami wejściowymi, zakończonymi półkolisto, widać

¹² Są to pytania nr 21, 22, 23, powyższego kwestionariusza.

¹³ Analizując wyniki badań pod kątem widzenia ich jakości wyróżniono trzy stopnie recepcji. Pierwszy stopień — kiedy uczeń odebrał kilka porcji treściowych nie umiając połączyć ich w sensowną całość. Drugi stopień — kiedy uczeń uchwycił zasadniczą treść historyczną recypowanej ilustracji, zaś trzeci stopień — kiedy uczeń umiejętnie odtworzył zasadniczą treść oglądanej ilustracji, oraz większą ilość lub wszystkie jej porcje treściowe. Z punktu widzenia ilości wyszczególniono trzy stopnie recepcji: złą, średnią i mocną. Bariery procentowe stopni recepcji: zła — od 0—33% ilości porcji treściowych w odtworzeniach bezpośrednich, średnia od 34—67%, zaś mocna od 68—100%. Określenie porcji treściowych i odtworzeń bezpośrednich patrz poniżej.

¹⁴ Por. w tej sprawie: J. Rulka, *Wpływ filmu na rozwój myślenia historycznego uczniów*, Bydgoszcz 1969.

¹⁵ S. Szostakowski, *Historia dla klasy VI*. Warszawa 1972, s. 66. Drzeworyt przedstawiony przez tę ilustrację podręcznikową w oryginale wygląda nieco inaczej (patrz *Historia Polski*, t. I, cz. 2, Warszawa 1965, s. 422).

Rys. 1.

Praca na folwarku według drzeworytu z XVII w.

Obok gudyneków gospodarskich znajduje się szubienica. Napisy zawierają dwie rady dla chłopów: „Słysz wiele” i „Milcz albo mało mów”. Jak rozumiesz znaczenie tych napisów?

siedzącą postacią (zapewne chłopki) dojącą krowę. Przed budynkami folwarcznymi dwaj chłopci młóć zboże cepami. Centralna postać ilustracji to chłop, który orze pługiem ciągniętym przez dwa woły. Obok niego inny chłop kosi trawę. Koło tej postaci widnieją dwa napisy: „Milcz albo mało mów”, i powyżej „Słysz wiele”. Wszyscy chłopci ubrani są podobnie, a mianowicie na głowach mają czapki, zaś odziani są w siermięgi przewiązane w pasie. Stoją boso z podwiniętymi nogawkami do połowy łydek. Na horyzoncie widać szubienicę, zaś z lewej wiatrak z napisem na jego ścianie „Młyn”. W dali rozpościerają się pagórki.

W treści historycznej tej ilustracji wyszczególniono 34 porcje treściowe. Oto ich robocze określenie:

Ogólna treść historyczna tej ilustracji:

1. Praca chłopów na folwarku.

Czynności wykonywane przez poddanych:

2. oranie,
3. koszenie,
4. młócenie,
5. dojenie krowy.

Ubiór poddanych chłopów:

6. nakrycie głowy,
7. odzienie (siermięgi),
8. pracują bez obuwia.

Narzędzia pracy używane przez chłopów:

9. wóz,
10. cepy,
11. pług (socha),
12. kosa.

Pierwszy plan:

13. para koni zaprzęzonych do wozu.

Prawa dolna część ilustracji:

14. chłopka dojąca krowę.

Folwarczne zabudowania:

15. drewniane,
16. kryte słomą,
17. wejściowe otwory zakończone półkolisto.

Obok nich:

18. dwaj chłopci młóca zboże,
19. cepami.

Centralna postać:

20. orze,
21. pługiem,
22. ciągniętym przez dwa woły.

Postać z lewej strony na ilustracji:

23. kosi trawę,
24. kosą.

Treść napisów:

25. „Milcz albo mało mów”.
26. „Słysz wiele”.

Na horyzoncie:

27. wiatrak,
28. napis na wiatraku: „Młyn”,
29. określenie do czego służył wiatrak.
30. szubienica.

Porcje dotyczące rozumienia:

31. określenie oddziaływania jej na poddanych.
32. wykazanie zrozumienia sensu pierwszego napisu (porcja nr 25).
33. wykazanie zrozumienia sensu drugiego napisu (porcja nr 26).
34. wskazanie na celowość ich zamieszczenia.

W badaniach przedreceptyjnych wykorzystano wcześniej zamieszczony kwestionariusz pytaniowy, celem ustalenia przedreceptyjnej znajomości materiału historycznego przez uczniów klas szóstych. Do analizy wybrano w drodze losowania po 24 opisy bezpośrednio z każdego środowiska szkolnego. Wyniki tych badań zawierają dane znajdujące się w tabeli 1.

Na pierwszy rzut oka, ilościowe wyniki badań przedreceptyjnych świadczą o stosunkowo dużej znajomości materiału historycznego, tematycznie wiążącego się z treścią analizowanej ilustracji. Jeżeli zaś przyjrzeć się indywidualnym odpowiedziom uczniów z punktu widzenia ich jakościowej oceny, to są one bardzo lakoniczne i zawierają niekiedy wiadomości fałszywe.

WYNIKI BADAŃ PRZEDRECEPCYJNYCH (RODZAJE ODPOWIEDZI I ICH ILOŚĆ) (POPULACJA = 24 UCZNIÓW)

Nr pytania		Rodzaj odpowiedzi na pytanie	Środowisko*			Ogółem	
			W	ME	WL		
1	2	3	4	5	6	7	
Porcje informacji	1	Rodzaj powinności wykonywanych przez chłopów na rzecz folwarku:					
		1. Odrabianie pańszczyzny	2	1	4	7	
		2. Ogólnie (praca w polu)	11	2	15	28	
		3. Płacenie podatku	4	—	—	4	
		4. Hodowla zwierząt	5	—	—	5	
		5. Orka	4	9	7	20	
		6. Sianie zboża	5	4	3	12	
		7. Plewienie	4	1	—	5	
		8. Koszenie łąki	—	2	—	2	
		9. Koszenie zboża	3	1	—	4	
		10. Wykopki ziemioplodów	1	5	—	6	
		11. Młócenie	—	—	2	2	
		12. Pasienie bydła	1	—	1	3	
		13. Posługi we dworze	—	—	2	2	
		14. Wywożenie obornika	1	—	—	1	
		15. Budowanie grobli	4	—	—	4	
		16. Przy budowie dworów	—	—	2	2	
		2	Narzędzia:				
			17. Socha	1	3	10	14
			18. Pług	14	9	4	27
			19. Brony	15	10	1	26
			20. Radła	4	8	3	15
			21. Motyki	9	8	8	25
			22. Sierpy	8	2	—	10
			23. Kosy	7	11	—	18
			24. Cepy	11	4	11	26
			25. Widły	4	—	—	4
			26. Grabie	1	—	—	1
			27. Łopaty	—	—	5	5
		28. Grace	2	—	—	2	
	3	Wiatraki:					
		29. Znano	21	12	13	46	

1	2	3	4	5	6	7
		30. Nie znano	—	3	3	6
		31. Mielono w nich zboże	18	9	8	35
	4	Najwyższa kara:				
		32. Śmierć przez ścięcie	7	7	6	20
		33. Śmierć przez powieszenie	3	5	2	10
		34. Więzienie	—	—	3	3
		35. Chłosta	1	4	5	10
		36. Dyby	1	2	1	4
		37. Zabór dobytku	—	2	2	4
Suma porcji informacji w poszczególnych środo- wiskach			172	125	121	418
Średnia arytmetyczna porcji informacji			7,1	5,2	5,0	$M_1 = 5,8$

Objaśnienia:

* Środowisko: W — wiejskie, ME — miejskie, WL — wielkomiejskie

M_1 — Średnia ilości elementów porcji informacji podanych przez uczniów w badaniach przedreceptyjnych.

Jest rzeczą znaną, że uczniowie ze środowiska wiejskiego wykazali się znacznie większą znajomością materiału historycznego tematycznie związanego z treścią analizowanej ilustracji. Uzyskali oni w badaniach przedreceptyjnych w sumie 172 punkty. Uczniowie z pozostałych środowisk szkolnych uzyskali: w środowisku miejskim 125 punktów, zaś w środowisku wielkomiejskim 121 punktów¹⁶.

Najlepsze wyniki recepcji treści historycznej analizowanej ilustracji uzyskali uczniowie ze środowiska małomiasteczkowego, dla których ogólny wskaźnik recepcji ilustracji wynosi 464 punkty (na 816 możliwych do uzyskania)¹⁷. W tym samym środowisku szkolnym ma miejsce najmniej rozszew wyników recepcji, o czym świadczy odchylenie standardowe $\delta = 1,09$. W pozostałych środowiskach szkolnych jednolitość wyników jest mniejsza i wynosi: w środowisku wiejskim $\delta = 1,45$, zaś w środowisku wielkomiejskim $\delta = 1,59$.

Szczegółowe wyniki ilościowe badań recepcji zawiera tabela 2.

¹⁶ W tym wypadku 1 punkt to jedna sensowna informacja udzielona na powyższe pytania.

¹⁷ W tym przypadku 1 punkt to jedna porcja treściowa poprawnie odtworzona w opisie bezpośrednim.

Numery porcji*	Środowisko						Ogółem	
	W		ME		WL			
1	24		24		24		72	
2	18		18		15		51	
3	15		19		19		53	
4	7		9		8		24	
5	1		3		3		7	
6	15		7		5		27	
7	21		22		22		65	
8	2		5		4		11	
9	3		3		3		9	
10	11		12		10		33	
11	16		19		16		51	
12	16		20		19		55	
13	6		6		3		15	
14	17		14		7		38	
15	21		19		16		56	
16	18		9		6		33	
17	2		3		1		6	
18	13		10		9		32	
19	19		10		7		35	
20	14		19		12		45	
21	15		19		16		50	
22	16		18		15		49	
23	22		22		16		60	
24	22		22		18		62	
25	18		15		16		49	
26	9		14		15		38	
27	20		16		18		54	
28	2		2		1		5	
29	21		16		12		49	
30	18		15		17		50	
31	13		12		8		33	
32	5		15		15		35	
33	2		15		15		32	
34	6		12		7		25	
Ogólny wskaźnik recepcji ilustracji (OWRI)	447		464		398		1309	
M	il.	%	il.	%	il.	%	il.	%
	18,5	54,4	19,3	56,7	16,6	48,4	18	52
M ₀	24	68	18	52	15	43	15	43
δ	1,45		1,09		1,59		1,38	

W tabeli 3 znajdują się dane średnich arytmetycznych ilości porcji treściowych przypadających na badaną jednostkę w poszczególnych środowiskach oraz ogólny wskaźnik ilości zapomnianych porcji treściowych¹⁸.

Najwyższą średnią arytmetyczną ilości porcji treściowych ujętych w opisach bezpośrednich (uzyskanych bezpośrednio po oglądzie) zanotowali uczniowie ze środowiska miejskiego (tj. 19,3 porcji, co stanowi 56,7% ogółu treści historycznej tej ilustracji).

Na podstawie analizy wyników badań z punktu widzenia jakości, ustalono następujące rodzaje recepcji: złą, średnią i dobrą, czyli mocną. Rysunek 2 jest graficznym przedstawieniem uzyskanych wyników.

Tabela 3

ŚREDNIE ARYTMETYCZNE ILOŚCI PORCJI TREŚCIOWYCH PRZYPADAJĄCE NA JEDNEGO UCZNIĄ

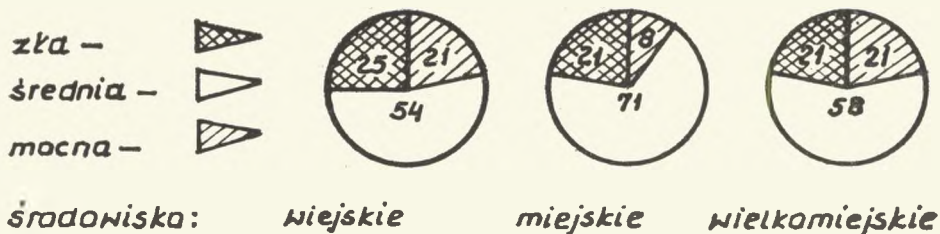
Lp.	Rodzaj badania i wskaźnika	Środowisko					
		wiejskie		miejskie		wielkomięskie	
		Ilość	%	Ilość	%	Ilość	%
1.	Odtworzenia bezpośrednie	18,5	54,4	19,3	56,7	16,6	48,8
2.	Badania trwałości recepcji	15,2	44,7	16,8	49,3	15,2	44,7
3.	Ogólny wskaźnik ilości zapomnianych porcji	3,3	9,7	2,5	7,4	1,4	4,1

Jak widzimy, we wszystkich środowiskach szkolnych dominuje rodzaj recepcji średniej. Należy podkreślić, że nie stwierdzono w tych badaniach ani jednego przypadku recepcji sięgającej 100% ilości porcji treściowych. Najlepszy wynik, to recepcja 28 porcji czyli 81% ogółu treści historycznej analizowanej ilustracji, zaś najgorszy to recepcja zaledwie 7 porcji czyli 20% treści.

¹⁸ Ogólny wskaźnik ilości zapomnianych porcji jest to różnica między średnią ilością porcji stwierdzonych w opisach bezpośrednich a średnią ilością zapamiętanych porcji.

Objaśnienia: M — średnia arytmetyczna
 M_0 — modalna
 δ — odchylenie standardowe

* — ich określenie robocze vide s. 126—127.

Rys. 2.

Rodzaj recepcji

Porównanie ogólnych wyników recepcji w poszczególnych środowiskach szkolnych z punktu widzenia istotności różnicy przedstawia się następująco (dla t z tabel = 2,413)¹⁹:

t. ob.

$$M/W : M/ME = 0,51$$

$$M/W : M/WL = 1,00$$

$$M/ME : M/WL = 1,59$$

M — średnia arytmetyczna, W — środowisko wiejskie, ME — środowisko małomiasteczkowe, WL — środowisko wielkomiejskie.

Najlepszy obraz recepcji omawianej ilustracji ukażą poniższe przykłady opisów bezpośrednich. (Brak niektórych numerów informacji oznacza brak odpowiedzi na dane pytanie kwestionariusza ze s. 124 w odтворzeniu bezpośrednim).

Przykład recepcji słabej (środowisko ME):

1. Ilustracja przedstawia ciężką pracę chłopca na folwarku.
2. Oranie pola, bronowanie, zasianie zboża.
3. Ubrani są w długie lachmany przewiązane pasem skórzanym.
4. Pługiem, bronami.
5. Na pierwszym planie widzę duży wiatrak, w którym miele się zboże.
6. Doi krowę.
7. Są małe i zbudowane z drewna, kryte słomą.
8. Znoszą worki zboża na wóz zaprzężony w dwa woły.
10. W środkowej części widzę wiatrak.
11. Używa wozu żelaznego, do którego zaprzężone są dwa woły.
12. Bronuje pole.
17. Znajduje się wiatrak.
19. Znajdują się wzgórza.

¹⁹ W. Volk, *Statystyka stosowana dla inżynierów*. Warszawa 1965. Jeżeli t ob. (t obliczone) jest większe od t z tabel, to występuje istotna różnica między ogólnymi wynikami dwóch poszczególnych środowisk szkolnych, jeżeli t ob. jest mniejsze od t z tabel, to nie ma istotnej różnicy między porównywanymi wynikami.

Przykład recepcji średniej (środowisko W):

1. Ilustracja przedstawia pracę chłopów na roli.
2. Na rzecz folwarku chłopci muszą kosić, orać, mleć ziarno, siać itp.
3. Mają długie koszule i płócienne spodnie, noszą czapki.
4. Używają sierpów, kos, drewnianych pługów i bron.
5. Na pierwszym planie znajdują się dwie szopy i chłop, który trzyma coś w ręku.
6. Ta osoba gładzi skórę, by potem zrobić z niej coś użytecznego.
7. Są to domy drewniane pokryte słomą, mają kominy, a okna są bardzo małe.
8. Jeden chłop orze, a drugi kosi trawę.
9. Pierwszy posługuje się pługiem, a drugi kosą.
10. Orze.
11. Używa pługa i wołów.
12. Kosi.
13. Posługuje się kosą.
14. Nie mogłem przeczytać, gdyż były niewyraźne napisy.
15. Według mnie napisy te nie są potrzebne, gdyż są niewyraźnie napisane.
17. Wiatrak.
18. Wiatrak służył do mielenia zboża.

Przykład recepcji mocnej (środowisko WL):

1. Ta ilustracja przedstawia pracę chłopów na polu.
2. Poddani orzą pole, koszą trawę, mielą żyto, doją krowę, młóca zboże cepami.
3. Są ubrani w stare ubrania, a na głowach mają czapki.
4. Cepami, kosą, sochą.
5. Na pierwszym planie znajduje się duży wóz z zaprzężonymi do niego dwoma końmi.
6. To chłopka dojąca krowę.
7. Są niskie, drewniane.
8. Widzę dwóch chłopów młócających zboże.
9. Cepami.
10. W środkowej części ilustracji znajduje się chłop, który orze pole.
11. Posługuje się wołami i sochą.
12. Kosi trawę.
13. Kosą.
14. „Pracuj wiele” oraz „Mów cicho, albo wcale”.
15. Sens tych napisów według mnie jest taki, że chłop jeżeli chce żyć, to niech pracuje dużo i dobrze na roli pana.
17. Na horyzoncie z lewej strony jest wiatrak.
18. Wiatrak służył do mielenia zboża.

Widzimy zatem, że wszyscy uczniowie uchwycili zasadniczą treść historyczną tej ilustracji, którą jest praca chłopów na folwarku. Niektó-

rzy wymienili jeszcze kilka innych porcji treściowych, jednakże tak małą ich liczbę, że należało przypadki te zaliczyć do recepcji słabej.

Celem nakreślenia pełnego obrazu recepcji tej ilustracji zwrócimy uwagę na te elementy, które zostały odebrane przez większość badanych uczniów, oraz na te które zostały pominięte lub odtworzone w zniekształconej formie.

Do porcji treściowych w największym stopniu przyswojonych przez uczniów należą: ogólna treść ilustracji, następnie takie realia jak: wygląd (ubiór) postaci oraz narzędzia pracy (kosa, pług, cepy). Dominująca nad całością treści ilustracji — szubienica — również została przez większość uczniów dostrzeżona i zamieszczona w opisie bezpośrednim.

Natomiast do porcji treściowych w najmniejszym stopniu odtworzonych w tym opisie należą: porcja pierwszoplanowa tj. wóz z zaprzęgiem konnym oraz napis na ścianie wiatraka „Młyn” i charakterystyczny kształt otworu wejściowego do budynku folwarcznego.

Wyszczególnione porcje treściowe analizowanej ilustracji różnią się między sobą skalą wartości w ocenie historyka. W tym tkwi ujemna strona analizy ilościowej wyników recepcji, dlatego też należy mieć równocześnie na uwadze kryterium jakościowe poszczególnych porcji treściowych. Uwzględniając to kryterium należy stwierdzić, że niektórzy uczniowie nie zawsze należycie wartościują poszczególne elementy treści oglądanych ilustracji, zamieszczając w ich opisach szczegóły mniej istotne, a pomijają niekiedy elementy zasadnicze.

Szczegółowa analiza odtworzeń bezpośrednich wykazała też pewną ilość błędów recepcji. Należą do nich głównie: braki, wstawki i fałsze. Dominuje wyraźnie jeden rodzaj błędu a mianowicie braki. Szczegółowe rozmiary ilościowe tych braków możemy określić w oparciu o dane zamieszczone w tabeli 2.

Zgodnie z przyjętą przez nas wcześniej definicją, recepcja ilustracji to także rozumienie jej treści. Niektórzy uczniowie mieli duże trudności ze zrozumieniem sensu zamieszczonych na ilustracji napisów jak również oddziaływania wyglądu szubienicy, dominującej złowrogo nad obrazem. Większość uczniów po prostu opuszczała miejsce w ankiecie dotyczące tych zagadnień, bądź też udzielała bezsensownych odpowiedzi.

Poza brakami występuje inny rodzaj błędu recepcji, a mianowicie wstawki. Otóż niemal wszyscy uczniowie wstawili coś do opisu treści oglądanej ryciny, czego na ilustracji nie było. Wstawki te łączyły się tematycznie z jej ogólną treścią.

Najwięcej wstawek umieścili przy wyszczególnianiu rodzajów narzędzi, którymi posługiwali się chłopcy występujący na oglądanej ilustracji. Niektórzy z uczniów wymieniali takie narzędzia jak: brony, widły, grabie, siewniki, a nawet ... siekiery kamienne.

Źródeł błędów recepcji jest kilka, zaś najistotniejsze to:

1. pośpiech przy oglądaniu ilustracji (czas oglądania tej ryciny wynosił 90 sek) oraz przy odtwarzaniu pisemnym jej treści,
2. niezbyt dokładne graficzne wykonanie samej ilustracji,
3. zakres znajomości przedreceptyjnej materiału tematycznie wiążącego się z treścią recypowanej ilustracji (szczególnie wiążą się z nim wstawki).

Emocjonalną stronę recepcji ilustracji zbadano za pomocą bloku pytań (nr 21, 22, 23). Jedno z tych pytań miało na celu sprawdzenie, co ciekawego dowiedzieli się uczniowie po obejrzeniu tej ryciny. Uzyskane odpowiedzi można podzielić na kilka grup tematycznych (Tabela 4).

Tabela 4

WYNIKI ODPOWIEDZI UCZNIÓW NA PYTANIE: „CO CIEKAWEGO DOWIEDZIAŁEŚ SIĘ PO OBEJRZENIU TEJ ILUSTRACJI?”

Lp.	Grupy tematyczne	Środowisko					
		wiejskie		miejskie		wielkomiejskie	
		ilość uczniów	%	ilość uczniów	%	ilość uczniów	%
1.	ciężka praca chłopca pańszczyźnianego na rzecz folwarku	18	74,9	7	29,2	10	42,0
2.	sposób odrabiania pańszczyzny	1	4,2	4	16,6	8	33,2
3.	wygląd narzędzi rolniczych używanych w tamtych czasach	2	8,3	7	29,2	5	20,6
4.	wygląd zabudowań folwarcznych	3	12,6	5	20,8	—	—
brak odpowiedzi		—	—	1	4,2	1	4,2

Niemal połowa badanej populacji (48,5%) odpowiedziała, że dowiedziała się o ciężkiej pracy chłopca pańszczyźnianego na rzecz folwarku.

Udzielając odpowiedzi na następane pytanie, uczniowie stwierdzali ogólnie, że: „Podoba mi się cała ilustracja, a szczególnie wiatrak”.

To, co nie podobało się poszczególnym uczniom na oglądanej rycinie obrazuje tabela 5.

Tabela 5

WYNIKI ODPOWIEDZI UCZNIÓW NA PYTANIE: „CO NIE PODOBA CI SIĘ NA TEJ ILUSTRACJI?”

Lp.	Grupy tematyczne	Środowisko					
		wiejskie		miejskie		wielkomiejskie	
		ilość uczniów	%	ilość uczniów	%	ilość uczniów	%
1.	szubienica	10	42,0	11	45,9	0	37,4
2.	obraz ciężkiej pracy chłopów	8	33,2	3	12,6	1	4,2
3.	praca chłopów na roli folwarcznej	5	20,6	2	8,3	—	—
brak odpowiedzi		1	4,2	8	33,2	14	58,4

Na ostatnie pytanie dotyczące rodzaju odczuć, wywołanych treścią oglądanej ilustracji, otrzymano znikome ilości odpowiedzi. Najwięcej, bo aż 16 uczniów (tj. 65,6%) ze środowiska wielkomiejskiego nie udzieliło żadnej odpowiedzi. Podobnie uczyniło 5 uczniów ze środowiska wiejskiego (20,5%) i 12 uczniów ze środowiska miejskiego.

Sądzimy, że uczniowie w tym okresie rozwoju intelektualnego nie potrafią wyrazić pisemnie swoich wrażeń lub odczuć, jakie niewątpliwie wywołała w nich treść obejrzonej ilustracji. Do takiego stwierdzenia upoważniają nas wyniki wywiadu przeprowadzonego wśród badanych uczniów.

Dzieci, szczególnie ze środowiska wiejskiego, wyrażały współczucie dla ciężko pracujących chłopów. Stawiały również pytanie: „Dlaczego chłop umiał ciężko pracować na roli, nie będącej jego własnością?”

Mimo małej ilości odpowiedzi na pytanie dotyczące uczuć, można stwierdzić, że ilustracja wywołała przeżycia i pewne refleksje u uczniów.

Ostatnie zagadnienie wchodzące w skład recepcji to jej trwałość.

Wszyscy uczniowie zapamiętali ogólną treść ilustracji oglądanej przed miesiącem. Niektórzy z nich opisując jej treść jedne porcje informacji zapomnieli, a inne, nie uwzględniane w odtworzeniu bezpośrednim umieść-

cili w opisie sprawdzającym trwałość zapamiętania²⁰. Mamy tu zatem do czynienia ze zjawiskiem określonym przez psychologów mianem reminiscencji²¹. W uczeniu się historii występuje ono dość często z uwagi na mnogość przyswajanych faktów historycznych.

Ilościowe wyniki trwałości recepcji zawiera tabela 6.

Jak wynika z danych zawartych w tej tabeli, największy rozsiew wyników trwałości recepcji ma miejsce w środowisku wielkomiejskim ($\delta = 2,03$). W pozostałych środowiskach jednolitość wyników jest większa i zbliżona do siebie ($\delta = 1,62$ dla środowiska wiejskiego, i $\delta = 1,42$ dla środowiska miejskiego).

Porównanie średnich wyników trwałości recepcji poszczególnych środowisk szkolnych przedstawia się następująco (dla t_2 tabel = 2,413):

$$M/W : M/ME = 2,04$$

$$M/W : M/WL = 0,41$$

$$M/ME : M/WL = 2,22$$

Nie występuje więc istotna różnica między wynikami trwałości recepcji uzyskanymi przez uczniów z poszczególnych środowisk szkolnych.

Przykładów trwałości recepcji nie przytaczamy z uwagi na ich podobieństwo do odtworzeń bezpośrednich.

W wynikach trwałości zapamiętania występują również błędy recepcji: braki, wstawki i fałsze, pod względem merytorycznym podobne do stwierdzonych w odtworzeniach bezpośrednich z tym, że jest ich o około 1/3 więcej.

Reasumując, należy stwierdzić, że badani uczniowie zapamiętali stosunkowo dużo z treści oglądanej ilustracji. Średnio każdy uczeń zapamiętał około 47% ogółu ilości porcji treściowych tej ryciny. Zważywszy to, że jest ona dość rozległa tematycznie, wyniki powyższe należy uznać za dobre.

Graficzne przedstawienie i porównanie wyników odtworzeń bezpośrednich i trwałości zapamiętania przedstawia rys. 3.

Wyniki badań trwałości zapamiętania minimalnie różnią się pod względem ilości porcji treściowych od wyników odtworzeń bezpośrednich. Fakt ten przemawia za stosowaniem ilustracji historycznych w procesie dydaktycznym w szkole podstawowej z uwagi na trwałość wiedzy przyswojonej przez uczniów w drodze oglądania tychże ilustracji.

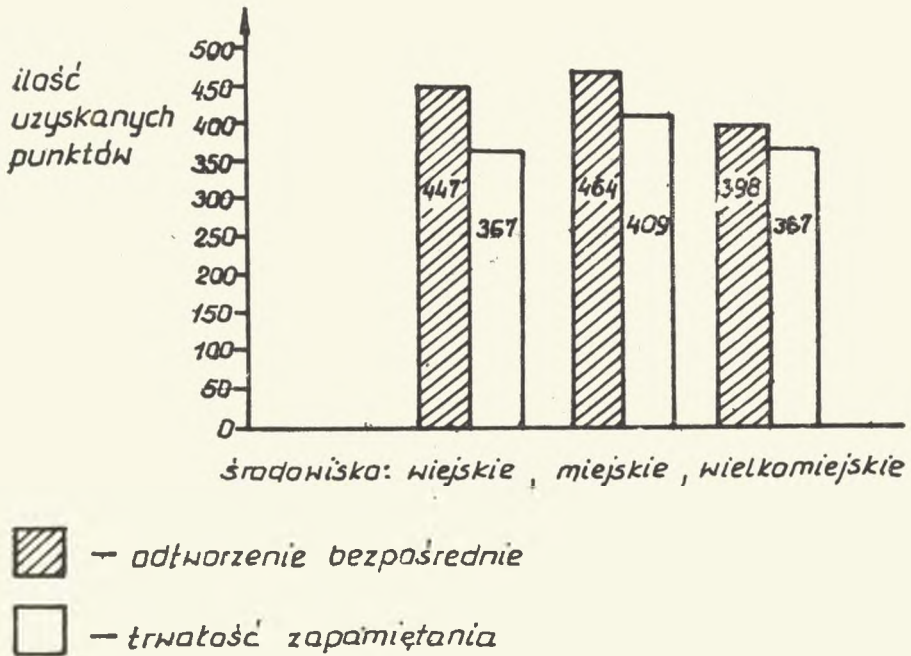
Analiza wyników badań stanowi podstawę do wyciągnięcia poniż-

²⁰ Szczegółowe wyniki można otrzymać (dla każdego środowiska) porównując poszczególne dane ilościowe z tabeli 2 z odpowiednimi wartościami z tabeli 6.

²¹ M. Tyszkowa, *Niektóre problemy ...* op. cit., s. 134; A. Żurek-Łużny, *Reminiscencja na tle odbicia pamięciowego materiału obrazowego*. [W:] Zeszyty Naukowe UJ CXCIX, Prace Psychologiczno-Pedagogiczne, z. 14, Kraków 1969, s. 35 i nast.

WYNIKI BADAŃ TRWAŁOŚCI ZAPAMIĘTANIA

Numery porcji	środowisko						Ogółem	
	W		ME		WL			
1	24		24		24		72	
2	16		19		13		48	
3	14		18		15		47	
4	4		10		9		23	
5	4		11		1		16	
6	5		2		2		9	
7	20		20		24		64	
8	3		2		5		10	
9	1		1		1		3	
10	10		11		9		30	
11	16		15		13		44	
12	16		15		16		47	
13	5		5		1		9	
14	12		14		7		33	
15	16		22		21		59	
16	10		9		9		28	
17	2		1		1		4	
18	4		10		7		21	
19	4		10		7		21	
20	21		11		9		41	
21	21		12		9		42	
22	20		12		9		41	
23	15		12		12		39	
24	15		12		12		39	
25	14		14		10		38	
26	4		10		8		22	
27	17		10		21		48	
28	3		5		2		10	
29	15		14		21		50	
30	12		20		21		53	
31	13		19		22		54	
32	3		14		11		28	
33	—		14		5		19	
34	8		13		10		31	
Ogólny wskaźnik trwałości recepcji	367		409		367		1143	
	il.	%	il.	%	il.	%	il.	%
M	15,2	44,7	16,8	49,3	45,6	16,0	16,0	45
M _o	13	38	10	29	11	31	15	40
δ	1,62		1,42		2,03		1,87	

Rys. 3.

Porównanie wyników odtworzeń bezpośrednich i trwałości zapamiętania (dane w punktach na 816 możliwych do uzyskania)²².

szych wniosków dotyczących recepcji treści historycznych ilustracji podręcznikowych przez uczniów szkoły podstawowej.

1. Recepcja treści historycznych ilustracji podręcznikowych przez uczniów szkoły podstawowej jest zjawiskiem bardzo zróżnicowanym.

2. Rozpiętość wyników recepcji analizowanej ilustracji zamyka się w granicach od 20% do 90% ogółu jej treści historycznej.

3. Rodzaj recepcji ilustracji uzależniony jest od:

a. indywidualnego poziomu intelektualnego uczniów, a w szczególności od stopnia znajomości przez nich teoretycznych wiadomości z zakresu budowy obrazów oraz zasad odczytywania ich treści,

b. przedrecepcyjnej znajomości przez uczniów materiału, tematycznie wiążącego się z treścią oglądanej ilustracji,

c. treści oglądanej ilustracji,

d. techniki wykonania (rozmiary, kolor itp.)

e. nastawienia psychicznego uczniów (uwaga dowolna i mimowolna, uczucia, nastrój panujący w klasie itp.)

²² W tym przypadku 1 punkt to 1 porcja treściowa ujęta w odtworzeniach bezpośrednich, czy też trwałości zapamiętania.

f. warunków obiektywnych takich jak: oświetlenie, czas i pora oglądania itp.)²³.

4. Badania wykazały następującą zależność między zakresem znajomości przedreceptyjnej a wynikami recepcji, a mianowicie: uczniowie popełniają tym więcej wstawek im mają większy zasób wiadomości historycznych, tematycznie związanych z treścią oglądanej ilustracji i odwrotnie.

5. W wynikach odtworzeń bezpośrednich i trwałości zapamiętania dominuje jeden rodzaj błędu recepcji — braki.

6. W wynikach badań trwałości zapamiętania występuje około 1/3 więcej błędów recepcji: fałszów i wstawek, aniżeli w odtworzeniach bezpośrednich.

7. Badania nie wykazały zasadniczych różnic w recepcji ilustracji przez uczniów z poszczególnych środowisk szkolnych. Zjawisko to jest złożone i uzależnione od szeregu innych bardziej znaczących czynników takich jak:

- a. ogólny poziom intelektualny poszczególnych uczniów,
- b. styl pracy nauczycieli w poszczególnych środowiskach szkolnych (i to nie tylko nauczycieli historii),
- c. rodzaj oglądanej ilustracji.

8. Chłopcy opisują ilustracje językiem bardziej konkretnym oraz zwracają większą uwagę na zasadnicze elementy ich treści historycznych natomiast dziewczęta opisują ilustracje bardziej drobiazgowo.

9. Większość uczniów (konkretnie 67,2% badanej populacji) recypowała w stopniu średnim treść historyczną oglądanej ilustracji.

10. Dzięki recepcji ilustracji o treści historycznej uczniowie szkoły podstawowej poszerzają swój zasób wiadomości historycznych. Należy w tym celu porównać wyniki badań odtworzeń bezpośrednich z wynikami badań przedreceptyjnych.

11. Treść historyczna ilustracji podręcznikowych, mimo niedoskonałości techniki edytorstwa oddziałuje na emocjonalną stronę psychiki uczniów, wywołując pewne uczucia lub wrażenia, a nawet pobudza ich do głębszych przeżyć i refleksji.

12. Występuje następująca zależność między ogólnym wskaźnikiem recepcji ilustracji i wskaźnikiem trwałości recepcji a rozsiewem wyników w poszczególnych środowiskach szkolnych, a mianowicie: im większy jest ogólny wskaźnik recepcji ilustracji (trwałości również) to odchylenie standardowe jest mniejsze, czyli występuje większa jednolitość wyników i odwrotnie.

Wnioski praktyczne dla nauczycieli historii wynikające z powyższych badań: _____

²³ Por. F. Mucha, *Wpływ aktywności i samodzielności myślowej uczniów na recepcję wykładu*. „Studia Pedagogiczne”, 1964, t. II, s. 198 i nast.

1. W większym stopniu zaznajomić uczniów z wiedzą formalną o obrazach oraz o zasadach odczytywania ich treści.
2. Na pierwszych lekcjach historii w klasie piątej polecić uczniom przedstawić pisemnie treść historyczną kilku ilustracji podręcznikowych celem zorientowania się o ich umiejętnościach w tym zakresie.
3. Udzielić uczniom wskazówek, w jaki sposób wykorzystywać ilustracje historyczne w procesie uczenia się.
4. Kształtować umiejętności prawidłowego wartościowania poszczególnych elementów (porcji treściowych) ilustracji historycznych.
5. Częściej wykorzystywać ilustracje podręcznikowe w procesie dydaktycznym z uwagi na ich walory w zakresie przewyższania werbalizmu oraz znużenia uczniów na lekcjach historii.

Antoine Karas

SUR L'OBSERVATION CONCERNANT LA COMPRÉHENSION, PAR LES
ÉLÈVES D'ÉCOLE PRIMAIRE, DES ILLUSTRATIONS RENFERMÉES DANS LES
MANUELS D'HISTOIRE

L'article présente les résultats des observations d'illustrations renfermées dans les manuels d'histoire et faites par les élèves d'école primaire. Cette expérience repose sur la méthode de contenus partiels, empruntée aux expériences faites par les psychologues (W. Szewczuk).

En cours d'expérience l'on s'est aperçu que les élèves ne distinguaient que rarement la valeur des éléments apportés par l'illustration et qu'ils regardaient les détails de l'image au lieu de saisir son idée d'ensemble. A part le côté graphique de l'illustration, la réception de l'image repose aussi sur la connaissance préalable du sujet en question. En ce qui concerne la reproduction du contenu de l'image après un laps de temps plus ou moins long, aucune difficulté n'a été relevée. La nature de l'illustration est donc d'une grande influence sur la durabilité des connaissances historiques de l'élève.

Ces conclusions détaillées amène l'auteur à formuler des recommandations utiles aux enseignants d'histoire qui font travailler l'élève sur un texte complété par des illustrations.

Антони Карась

К ВОПРОСУ О РЕЦЕПЦИИ ИСТОРИЧЕСКОЙ ИЛЛЮСТРАЦИИ В УЧЕБНИКАХ
УЧАЩИМИСЯ НЕПОЛНОЙ СРЕДНЕЙ ШКОЛЫ

Статья содержит результаты исследований рецепции иллюстраций, имеющих в школьных учебниках истории, учащимися неполной средней школы. При исследовании вопроса применялся метод дозировки содержания, позаимствованный у психологов (В. Шевчук).

В ходе исследований оказалось, что ученики не всегда должным образом оценивают отдельные элементы содержания иллюстраций, обращают внимание на детали, опускают существенное в содержании. К основным рецепционным ошибкам следует отнести недостатки, вставки и фальш. На качество рецепции, кроме графической стороны иллюстрации, оказывает влияние также предрецепционное знание материала, связанного с иллюстрацией. В исследованиях, относящихся к запоминанию иллюстративного материала, не обнаружены большие различия между непосредственным воспроизведением и воспроизведениями спустя некоторое время. Итак, иллюстративный материал оказывает довольно большое влияние на прочность исторических знаний у учеников.

Опираясь на частные результаты исследований, автор в заключение сформировал дидактические указания для учителей, применяемых иллюстрации в преподавании истории.